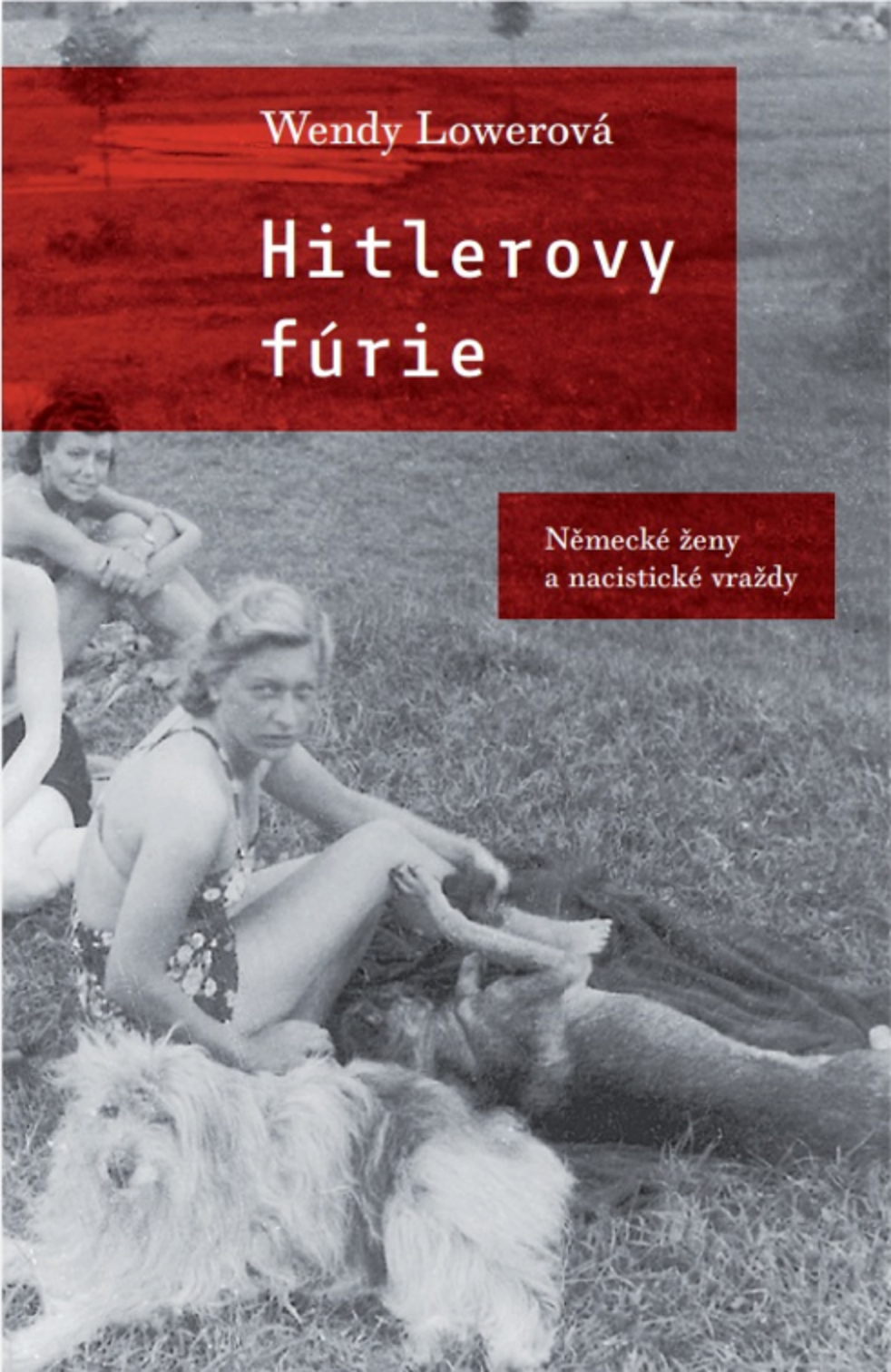

Wendy Lowerová

Hitlerovy fúrie

Německé ženy
a nacistické vraždy

Wendy Lowerová

Hitlerovy fúrie

Wendy Lowerová

Hitlerovy fúrie

Německé ženy
a nacistické vraždy

Nakladatelství Paseka
Praha – Litomyšl

*Mým babičkám, Nancy
Morganové a Virginii
Williamsonové, mé
matce, Mary Suzanne
Liljequistové, a mým
sestrám, Virginii Lowerové
a Lori Lowerové*

PŘELOŽILA ZLATA KUFNEROVÁ

HITLER'S FURIES: GERMAN WOMEN
IN THE NAZI KILLING FIELDS

Copyright © 2013 by Wendy Lower

Published by special arrangement with
Houghton Mifflin Harcourt Publishing
Company

Translation © Zlata Kufnerová, 2015

Map © Peter Palm, 2015

ISBN 978-80-7432-584-7 (váz.)

ISBN 978-80-7432-734-6 (epub)

ISBN 978-80-7432-735-3 (mobi)

ISBN 978-80-7432-736-0 (pdf)

Hlavní postavy Svědkyň, spolupachatelky, vražedkyně

INGELENE IVENSOVÁ, učitelka z Kielu, poslána do Poznaně

ERIKA OHROVÁ, zdravotní sestra ze Stachenhausenu, vesnice ve Švábsku, dcera ovčáka, poslána do nemocnice v Žytomyru na Ukrajině

ANNETTE SCHÜCKINGOVÁ, studentka práv z Münsteru, pravnučka renomovaného spisovatele Leona Schückinga, dcera sociálnědemokratického politika a novináře, poslána jako zdravotní sestra do vojenského domova v Novohradu-Volynském na Ukrajině a do Krasnodaru v Rusku

PAULINE KNEISSLEROVÁ, zdravotní sestra z Duisburgu v Porýní, narozená v Oděse na Ukrajině, emigrovala do Německa koncem první světové války, poslána do Polska a do Běloruska

ILSE STRUWEVÁ, sekretářka z předměstí Berlína, doprovázela německou armádu do Francie, Srbska a na Ukrajinu

LISELOTTE MEIEROVÁ, sekretářka z Reichenbachu v Sasku, nedaleko německo-české hranice, poslána do Minsku a do Lidy v Bělorusku

JOHANNA ALTVATEROVÁ, sekretářka z Mindenu ve Vestfálsku, dcera slévárenského dílovedoucího, odešla do Volodymyru-Volynského na Ukrajině

SABINE HERBSTOVÁ-DICKOVÁ, sekretářka na ústředí gestapa v Berlíně, absolventka gymnázia, odešla do Lotyšska a Běloruska

GERTRUDE SEGELOVÁ-LANDAUOVÁ, dcera velitele SS, sekretářka na velitelství gestapa ve Vídni, působila jako dobrovolnice v Radomi v Polsku a v Drohobyči na Ukrajině, manželka velitele zásahové jednotky (*Einsatzkommando*) a šéfa gestapa Felixe Landaua

JOSEFINE KREPPOVÁ-BLOCKOVÁ, písarka, která pracovala v ústředí gestapa ve Vídni a často navštěvovala manžela, sturmbannführera SS Hanse Blocka, šéfa služebny gestapa v Drohobyči na Ukrajině

VERA STÄHLIOVÁ-WOHLAUFOVÁ, pocházející z hamburské vyšší společenské vrstvy, manželka Julia Wohlaufa, hauptsturmführera SS a velitele 101. praporu pořádkové policie, následovala manžela do Polska

LIESEL RIEDELOVÁ-WILLHAUSOVÁ, písarka, dcera dílovedoucího v železárnách v průmyslovém Sársku, katolického vzdělání, manželka Gustava Willhause, velitele SS v koncentračním táboře Janowska, následovala manžela na Ukrajinu

ERNA KÜRBSOVÁ-PETRIOVÁ, dcera sedláka a manželka sedláka, středoškolského vzdělání, spravovala zemědělskou usedlost SS na Ukrajině spolu s manželem, untersturmführerem SS Horstem Petrim

Nacistický Východ

— nejzazší hranice německého postupu, 1943

Úvod

V létě roku 1992 jsem si koupila letenku do Paříže, pořídila si starou renaultku a vyjela s přítelem do Kyjeva po stovkách kilometrů špatných sovětských silnic. Často jsme se museli zastavovat. Na nerovné vozovce pneumatiky praskaly, nemohli jsme sehnat benzin a zvědaví chodci i řidiči nákladáků se chtěli podívat pod kapotu, protože je zajímal motor západního auta. Během cesty po jediné dálnici, táhnoucí se od Lvova do Kyjeva, jsme navštívili Žytomyr, středisko židovského života v bývalé oblasti osídlené Židy, které se během druhé světové války stalo hlavním stanem Heinricha Himmlera, architekta holokaustu. Po silnici směrem na jih byl ve Vinnycji Hitlerův tábor werwolfů. Celá tato oblast se kdysi stala nacistickým jevištěm, kde se veškerá hrůza odehrávala.

Ve snaze vybudovat říši, jež by vytrvala tisíc let, dorazil Hitler do této úrodné části Ukrajiny – považované za evropskou obilnici – s celou armádou *developerů*, úředníků, bezpečnostních důstojníků, „rasových vědců“ a inženýrů, kteří dostali za úkol region kolonizovat a využívat. Němci v bleskové válce (*Blitzkrieg*) v roce 1941 mířili na východ, dobytá území pustošili a při porážkách v letech 1943 a 1944 poté opět ustupovali na západ. Když oblast znovu obsadila Rudá armáda, sovětsští funkcionáři ukořistili spoustu stránek oficiálních německých zpráv, soubory fotografií a novin i celé krabice cívek s filmy. Tuto válečnou kořist deponovali ve státních a oblastních archivech, veškeré „trofejní“ dokumenty prohlásili za tajné, čímž zůstaly po celá desetiletí za železnou oponou. A právě to byl materiál, který jsem si přijela na Ukrajinu prostudovat.

V žytomyrských archivech jsem našla listy papíru s otisky bot a s ožehnutými okraji. Ty dokumenty přežily dva útoky: taktiku spálené země při evakuaci nacistů, k níž patřilo i pálení kompromitujících dokumentů o spáchaných zločinech, a zničení

města během bojů v listopadu a prosinci 1943. Soubory obsahovaly zlomky korespondence, potrhané cáry papíru s vybledlým inkoustem, výnosy s pompézními nečitelnými podpisy, vydané bezvýznamnými nacistickými úředníčky, i zprávy o policejních výsleších podepsané roztřesenými čmáranicemi vyděšených ukrajinských venkovanů. Viděla jsem mnoho nacistických dokumentů již předtím, pečlivě shromážděných v čítárně mikrofilmů Amerického národního archivu ve Washingtonu, D.C. Když jsem však nyní seděla v budovách, které kdysi okupovali Němci, objevila jsem při probírání materiálu kromě obrovské surovosti ještě cosi dalšího. K svému překvapení jsem našla také jména mladých německých žen, jež v této oblasti působily jako aktivní budovatelky Hitlerovy říše. Jejich jména se objevila v neškodném úředním seznamu učitelek mateřských škol. S takovými trumfy v rukou jsem se vrátila do archivů ve Spojených státech a Německu a poté zahájila systematictější shromažďování dokumentace o německých ženách vyslaných na Východ, především však o těch, které se staly svědkyněmi holokaustu a podporovaly jej. Materiál se rozrůstal, a tak celý příběh začal nabývat konkrétní podobu.

Při studiu zápisů z poválečných výsledků jsem zjistila, že celé stovky žen byly vyzvány, aby svědčily, výpověď mnohých z nich však byla velmi stručná, protože vyšetřovatele zajímaly mrzké zločiny jejich mužských kolegů a manželů mnohem více než počinání oněch žen. Když vyprávěly o tom, co viděly a zažily, mnohé dávaly najevo nedostatek citu až aroganci. Jedna bývalá učitelka mateřské školy na Ukrajině hovořila „o těch židovských věcech během války“. Když ona i její kolegyně v roce 1942 přecházely hranici z Německa na východní okupovaná území, moc dobře věděly, oč se jedná. Vzpomínala, jak je nacistický důstojník ve „zlatohnědé uniformě“ upozorňoval, aby se neděsily, kdyby slyšely střelbu z pušek, a vysvětlil jim, že „to se tu prostě jen postřílí pár Židů“.¹

Jestliže vraždění Židů nebylo během války důvodem k poplachu, jak potom měly ženy reagovat, když konečně dorazily na místo určení? Obrátily se snad a odešly, nebo chtěly všechno vidět a udělat víc? Četla jsem studie historiček, prů-

kopnic v tomto směru, například Gudrun Schwarzové nebo Elisabeth Harveyové, které mé podezření o podílu německých žen na tom, co se dělo na Východě okupovaném nacisty, potvrdily, avšak otázku širší a hlubší zločinnosti ponechaly otevřenou. Schwarzová odhalila násilnické příslušnice SS. Zmiňuje se o jedné z nich v polském Hrubieszowě – ta během masakru na místním hřbitově vzala manželovi z ruky pistoli a na Židy střílela. Jméno této vražedkyně však Schwarzová neuvádí. Harveyová zjistila, že v Polsku byly podobně aktivní také učitelky, které příležitostně navštěvovaly ghetta a rozkrádaly židovský majetek.² Rozsah podílu žen na masakrech na východních územích je bohužel nejasný. Zdá se, že válečné a poválečné zprávy i vzpomínky nikdo nezkoumal z hlediska jediné ústřední otázky: Účastnily se obyčejné německé ženy masového vraždění Židů? Podílely se Němky na územích jako Ukrajina, Bělorusko a Polsko na holokaustu způsobem, který si po válce nepřipustily?

Při poválečném vyšetřování v Německu, Izraeli a Rakousku identifikovali přeživší Židé německé ženy jako pronásledovatele, nejen jako pobavené divačky, ale také jako násilnické mučitelky. Vcelku však přeživší lidé jejich jména nedokázali uvést, často se totiž po válce provdaly, změnily si jméno, a proto nebylo možné je najít. Třebaže zdroje mých informací byly omezené, během času se jasně ukázalo, že seznam učitelek a dalších aktivistek nacistické strany, který jsem v roce 1992 objevila na Ukrajině, byl pouhou špičkou ledovce. Stovky tisíců německých žen totiž odcházely na Východ okupovaný nacisty – tj. do Polska a do západních oblastí území, které bylo po mnoho let Sovětským svazem, včetně dnešní Ukrajiny, Běloruska, Litvy, Lotyšska a Estonska – a bezesporu představovaly integrální součást Hitlerovy mašinerie ničení.

Jednou z těchto žen byla Erna Petriová. Její jméno jsem objevila v létě roku 2004 v archivech, které má United States Holocaust Memorial Museum. Toto muzeum se úspěšně pokoušelo získat kopie mikrofilmů z materiálů dřívější východoněmecké tajné policie (Stasi). V záznamech se našly také výsledky a protokoly ze soudních jednání v případě Erny

a jejího manžela Horsta Petriho, kteří byli obviněni, že na svém statku v nacisty okupovaném Polsku stříleli Židy. Erna Petriová až do věrohodných podrobností popisovala polonahé židovské chlapce, kteří plakali, jakmile vytáhla pistoli. Když se jí vyslyšající naléhavě zeptal, jak ona, sama matka, mohla vraždit děti, odvolávala se na antisemitismus režimu i na vlastní snahu vyrovnat se mužům. Zločiny Erny Petriové nebyly hanebným skutkem sociálního renegáta. Pro mne se stala zosobněním nacistického režimu.

Zaznamenané případy vražedkyň v jistém smyslu reprezentovaly mnohem rozsáhlejší jev, který byl potlačován, přehlížen a studován jen nedostatečně. Tváří v tvář ideologické indoktrinaci mladých mužů a žen, kteří dospívali za třetí říše, jejich masové mobilizaci ve východní kampani a kultuře genocidního násilí, jež byla součástí nacistických výbojů a nacistické kolonizace, jsem jako historička, nikoli jako žalobkyně, dospěla k závěru, že existovala spousta žen, které zabíjely Židy i další „nepřátele“ říše, a bylo jich mnohem více, než kolik jich bylo zachyceno v dokumentech během války nebo obžalováno po ní. I když zdokumentované případy přímého vraždění nejsou právě četné, je třeba je brát se vši vážností a neodmítat jako anomálie. Hitlerovy fúrie nebyly marginálními sociopaty. Byly přesvědčeny o tom, že jejich násilnické skutky jsou oprávněným aktem odplaty, namířeným proti nepřítelům říše; ve svých představách tyto skutky pokládaly za výraz loajality. Pro Ernu Petriovou nebyli nevinnými ani bezbranní židovští chlapci prchající z nákladního auta upraveného na plynovou komoru; byli to prostě uprchlíci.

Nebyla to náhoda, že si nacisté a jejich spolupracovníci vybrali pro svoje masové vraždění právě východní Evropu. Z historického pohledu byla tato oblast domovem největší židovské populace, z níž mnozí byli – podle nacistického způsobu myšlení – nebezpečně „zbošševizovaní“. Západoevropské Židy nacisté deportovali do vzdálených oblastí Polska, Běloruska, Litvy a Lotyšska, aby je pak za bílého dne stříleli a vraždili v plynových komorách.

Historie holokaustu je součástí nacistických imperiálních výbojů ve východní Evropě, jež mobilizovaly všechny Němce. Patřit k tzv. *Volksgemeinschaft* neboli národnímu společenství znamenalo v nacistické terminologii zapojit se do všech říšských kampaní, včetně holokaustu. Hlavními vykonavateli byly nejvlivnější instituce, počínaje SS a policií; tyto instituce byly vedeny muži, avšak k personálu patřily i ženy. Ve vládní hierarchii se profesionálky a manželky spojovaly s mocnými muži, na které měly značný vliv, a proto ovlivňovaly i osudy těch nejzranitelnějších. Ženy, které byly jmenovány do vojenských pomocných funkcí, aby muži byli k dispozici na frontě, mohly svým podřízeným udělovat rozkazy a vydávat různá nařízení. V nacistické hierarchii pak obsadily pozice od nejnižší úrovně až po vrchol.

K Hitlerově družině umístěné na Východě patřily rovněž sekretářky – ženy jako Christa Schröderová, která zapisovala Hitlerovy diktáty v jeho bunkru poblíž Vinnycje. Na cestě ukrajinským venkovem, kde hýřila s místními nacistickými šéfy a navštěvovala kolonie etnických Němců (*Volksdeutsche*), shrnula svoje úvahy o budoucnosti nového německého „životního prostoru“ (*Lebensraum*) v dopise z válečného období takto:

Naši lidé, kteří sem emigrovali, nemají lehký úkol, existuje tu však mnoho možností, jak lze dosáhnout velkých věcí. Čím více času v tomto nesmírném prostoru stráví a poznají enormní možnosti rozvoje, tím více vzniká otázek, kdo tyto velké projekty uskuteční v budoucnu. Člověk dospěje k závěru, že cizí národ (*Fremdvolk*) se k tomu z různých důvodů nehodí, především proto, že během generací bude docházet mezi vládoucí vrstvou, tedy německým prvkem, a cizími lidmi k míšení krve. To by představovalo kardinální zvrat v našem chápání potřeby zachovat naše nordické rasové dědictví; v takovém případě by se naše budoucnost ubírala podobnou cestou jako například římské impérium.³

Schröderová ovšem zaujímala mezi několika málo vyvolenými mimořádně nezvyklé místo; její slova nicméně potvrzují fakt, že si sekretářky uvědomovaly svou imperiální roli⁴ a že jejich chápání nacistické mise poznamenal určitý druh rasistické a kolonialistické terminologie, která se obvykle přisuzovala pouze mužským dobyvatelům a vládcům.

Jako samozvaná vrchnost měly německé ženy na Východě okupovaném nacisty bezprecedentní moc nad těmi, kteří byli označeni za „podlidi“; směly ponižovat, a dokonce i zabíjet ty, kteří byli vnímáni jako odpad společnosti, jak se po válce vyjádřila jedna sekretářka, která působila poblíž Minsku. V hromadné mašinerii státem prováděné destrukce tyto ženy získaly podíl na moci. Rovněž tak měly blízko ke scéně zločinu; mezi prostředím malých měst, kde se věnovaly každodenní rutině, a hrůzou ghett, táborů a hromadných poprav nebyl velký rozdíl. Mezi domácí frontou a bojištěm se nerozlišovalo. Zda se ženy chtějí podílet na orgiích násilí, se mohly rozhodnout na místě.

Hitlerovy furie byly v krvavých zemích horlivými úřednicemi, lupičkami, mučitelkami i vražedkyněmi. Zařadily se mezi statisíce – nejméně půl milionu – žen, které se vydaly na Východ. Již sám tento počet svědčí o významu německých žen v nacistickém systému genocidního válčení a imperiálního ovládnutí. Německý červený kříž během nacistické éry vycvičil šest set čtyřicet tisíc žen, z nichž přibližně čtyři sta tisíc působilo ve válečných službách; většina z nich byla vyslána do zázemí nebo do blízkosti fronty ve východních oblastech. Pracovaly v polních nemocnicích armády nebo složek Zbraní SS, v otevřených nákladních vlacích, kde obsluhovaly vojáky a uprchlíky, ve stovkách domovů pro vojáky a společně s německými vojsky opanovávaly Ukrajinu, Bělorusko, Polsko a pobaltské republiky. Německá armáda vycvičila více než pět set tisíc mladých žen pro pomocné služby – jako radistky, pracovnice v kartotékách, letové dispečerky a špionážní odposlechy, přičemž dvě stě tisíc z nich sloužilo na Východě. Sekretářky organizovaly, přepravovaly a rozdělovaly obrovské vybavení, potřebné k tomu, aby se válečná mašinerie udržela v chodu. Myriády organizací podporovaných nacistickou stranou (jako například Nacionálnėsocialistická dobročinná

organizace) a také Himmlerův Hlavní rasový a osidlovací úřad SS rozmísťovaly německé ženy a dívky jako sociální pracovníce, rasové výzkumnice, dozorkyně nad přesídlováním, učitelky a vychovatelky. V jediné oblasti obsazeného Polska, jež byla laboratoří „germanizace“, nacističtí předáci zaměstnávali tisíce učitelek. Další stovky – včetně mladých učitelek zmíněných v dokumentech, které jsem našla v Žytomyru – byly vyslány do dalších koloniálních enkláv říše. Jako agentky nacistických snah o výstavbu říše měly za úkol zavádět budovatelskou práci coby součást německého „civilizačního“ procesu. Destruktivní i konstruktivní praktiky nacistických výbojů a okupace se však od sebe nedaly oddělit.⁵

Mnohé z žen, které se staly svědkyněmi válečného násilí a holokaustu a jež tato skutečnost zděsila, se dokázaly od hrůzné reality do jisté míry distancovat a svoji roli agentek zločinného režimu minimalizovat. Pro třicet tisíc žen, zapojených do Himmlerových SS a policie jako pomocné síly na policejních stanicích, velitelstvích gestapa a věznicích, byl psychologický odstup krutou volbou, a proto pravděpodobnost jejich přímé účasti na hromadném vraždění byla vysoká. Dalších deset tisíc sekretárek působilo v civilní správě nacistických koloniálních guvernérů a komisařů; byly rozptýleny v nacistických hlavních městech a okresech v Rovnu (nyní Rivno), Kyjevě, Lidě, Revalu (nyní Tallinn), Hrodnu, Varšavě a Radomi. Tyto úřady odpovídaly za rozmísťování lokálního obyvatelstva, včetně Židů, z nichž mnozí byli umístěni v ghettech a nouzových pracovních táborech, řízených německým mužským i ženským úřednictvem. Hitlerovy fúrie nebyly vždy pouze agentkami nacistického režimu. Často to byly také matky, přítelkyně a manželky, které doprovázely své syny a druhy v Polsku, na Ukrajině, v Bělorusku, v pobaltských státech a v Rusku. Do této kategorie patřily rovněž mnohé z nejhorších vražedkyní.

Z této mobilizované masy některé ženy vyčnívaly. Tyto mnohostranné Němky byly ve funkci sekretárek jak vražedkyněmi od psacího stolu, tak i sadistkami: Nejenže totiž příkazy k likvidaci psaly, ale také se na likvidaci podílely, účastnily se masakrů v ghettech i hromadných poprav zastřelením. Manželky

a milenky esesmanů nejen utěšovaly svoje druhy, kteří se s rukama od krve vraceli ze své špinavé práce, ale v mnohých případech si ruce potřísnily krví také samy. V pojetí nacistů znamenalo několikahodinové shromažďování a střelení Židů těžkou práci, a proto ženská útěcha „udřených“ esesmanů šla až tak daleko, že doma vytvářela jakousi morální svatyni: Poblíž míst hromadného vraždění a shromažďování deportovaných Židů ženy připravovaly pro své muže stoly s občerstvením, jídlem a pitím.⁶ V jednom lotyšském městečku se mladá stenografka vyznamenala nejen ve stranickém životě, ale rovněž jako účastnice hromadného střelení. Když jsem pročítala materiály, zcela evidentně se v nich prolínaly sexuální důvěrnosti s násilím, avšak způsobem, který byl mnohem zemitější než scény popisované ve vulgární poválečné pornografii; romantické výlety, jako třeba procházka lesem, mohly milenecký pár přivést do niterného kontaktu s praktikováním holokaustu. Četla jsem o německém komisaři a jeho milence, sekretáře v Bělorusku; ti dva si uspořádali zimní hon. Nepodařilo se jim však najít zvěř, a tak stříleli po židovských vězních, kteří se pomalu vlekli sněhem.

Ženy, jež v Hitlerově říši hrály oficiální roli – jako Gertrud Scholtzová-Klinková,⁷ nejvyš postavená žena v nacistické straně –, se mohly sice prezentovat velice viditelně, přesto to však byly většinou pouhé figurky mající ve formálním smyslu jen malý politický vliv. Naproti tomu podíl dalších žen fungujících v mnoha jiných rolích zůstal mimo pozornost a nebyl dostatečně probádán. Toto historicky slepé místo je obzvláště výrazné, pokud jde o ženy na okupovaných východních územích.

Všechny německé ženy měly povinnost pracovat a přispívat k válečným úspěchům říše, a to na placených i neplacených pozicích. Staraly se o domácnosti bez otců, o rodinné statky i obchod. Na píchacích hodinách hlásily příchod v továrnách i v moderních administrativních budovách. Dominovaly v oblasti zemědělství i v ženských pozicích „bílých límečků“ jako ošetřovatelky a sekretářky. Pětadvacet až třicet procent všech učitelů ve výmarské republice a v nacistickém Německu tvořily ženy. S rozšiřováním aparátu teroru v říši se ženám

současně otevíraly nové kariérní možnosti, včetně zaměstnání v koncentračních táborech. Zatímco kariéry a počínání dozorkyň v koncentračních táborech novináři i badatelé pečlivě zkoumali, mnohem méně se ví o Němkách, které zaujímaly tradiční ženské role a nebyly cvičeny ke krutosti, a proto ve službě zločinné politice nacistického režimu skončily zcela náhodou, anebo také záměrně.

Učitelky, ošetřovatelky, sekretářky, pracovnice dobročinných organizací a manželky – v takových rolích působily Němky na východních územích, kde se odehrávaly nejhorší zločiny třetí říše. Pro ambiciózní mladé ženy představovalo zahraniční zapojení do nacistického vládnutí možnost kariérního vzestupu. Represivní zákony, buržoazní mravy a společenské tradice, jež život v Německu sešněrovaly a utiskovaly, nechaly za sebou. Německé ženy na východních územích se stávaly svědkyněmi a podílely se na krutostech mnohem otevřeněji, neboť to chápaly jako součást profesionálních příležitostí a osvobozujících zkušeností.

Hitlerovy fúrie se soustřeďují na transformaci jednotlivých německých žen v interních i externích oblastech holokaustu – v kancelářích, mezi okupační elitou, na vražedných polích⁸. Často právě ty, u nichž by člověk nejméně předpokládal, že by se na hrůzách holokaustu podílely, patřily k nejangažovanějším. Ženy, o nichž se pojednává v této knize, pocházely z různého společenského prostředí i z různých geografických oblastí – z venkovského Vestfálska, z kosmopolitní Vídně nebo z průmyslového Porýní –, jako kolektiv však tvořily jednu generační skupinu (ve věku od sedmnácti do třiceti let). A s Hitlerovým vzestupem i pádem současně stárly.

Občas mi některý zdroj dovolil klást si hlubší otázky. Proč byly tyhle ženy násilnické? Jak své prožitky z období na Východě vnímaly po válce? Bez podrobných záznamů z výslechů, bez pamětí a soukromých zápisků, jako například deníků a dopisů, i bez určitého počtu výjimečných rozhovorů by bylo takřka nemožné zjistit, jak uvažovaly, jaké postoje zastávaly před válkou, během války a po válce.

Po válce německé ženy o svých zážitcích většinou otevřeně nemluvily.⁹ Až příliš se styděly nebo bály, než aby hovořily o tom, co se dělo a čeho se samy dopustily. Jejich stud však nepramenil nutně z pocitu viny. Mnohé měly na dobu, která se označovala za špatnou, hezké vzpomínky. Patřily mezi ně bohaté příděly potravin,¹⁰ první milostné románky, služebnictvo, krásné vily, noční párty a spousta prostoru. Budoucnost Německa se zdála nekonečná, neboť ovládalo celou Evropu. Toto období, které předcházelo vojenské porážce, tak pro mnoho mužů a žen ve skutečnosti znamenalo životní vrchol.

Mlčení těchto žen o Židech a dalších obětech holokaustu rovněž ilustruje mladické sobectví a ambice, ideologickou atmosféru, v níž jako německé dívky vyrůstaly, a konečně i poválečné trvalé působení roků, které je formovaly. Ve věku teenagerů, chtivé získat zaměstnání, anebo v roli novomanželky se pohroužily do svých plánů, snily o menším statku ve Švábsku nebo se viděly v živém přístavním městě jako Hamburk. Chtěly slušné zaměstnání a peníze; toužily mít přátele a hezké oblečení; chtěly cestovat, užívat si svobody. Když samy sebe obdivovaly v nových uniformách Červeného kříže nebo pyšně ukazovaly vysvědčení o absolvování kurzu péče o děti sponzorovaného nacistickou stranou, když oslavovaly nově získané místo písárky v kanceláři gestapa, stávaly se součástí nacistického režimu, ať už záměrně, či nikoli. Možná nepřekvapuje, že tyto mladé ženy nepřiznaly, co jejich podíl na nacistickém režimu skutečně způsobil; nepřiznaly to sobě ani jiným, tenkrát ani po letech, v soudních síních ani ve vlastních vzpomínkách.

Tvrdá odhalení nejhorších dozorkyň z koncentračních táborů, jako byly Irme Grešová a Ilse Kochová, bezprostředně po válce možná utlumila podrobnější diskusi o ženském podílu na nacistickém režimu a o ženské vině. Procesy přinesly senzační příběhy ženského sadismu, které později podpořily poválečný trend ve stylu nacistické pornografie. Běžné Němky byly zatím veřejně líčeny jako hrdinky, které musí vyčistit nepořádek po ostudné minulosti Německa, jako oběti záškodnických rudoarmějských násilníků nebo flirtující loutky amerických vojáků. Nečekaně se objevil feministický pohled zdůrazňo-

val německé ženy jako oběti, nikoli jejich zločineckou aktivitu. Tato soucitná prezentace se udržela dlouho, i navzdory popularitě takových románů, jako je *Předčítač* Bernharda Schlinka. V současných německých městech lze najít sochy a pamětní desky věnované takzvaným „ženám trosek“. ¹¹ Jen v Berlíně sklízelo trosky hlavního města přibližně šedesát tisíc žen, které tak odstraňovaly minulost ve prospěch budoucnosti. Veřejnost je oslavovala jako inspirátorky západoněmeckého hospodářského zázraku a východoněmeckého dělnického hnutí.

K mýtům poválečného období patřil také mýtus o apolitické ženě. Mnoho německých žen po válce svědčilo u soudu nebo vysvětlovalo ve výpovědích, že „jen“ pracovaly v kanceláři nebo dohlížely na společenské stránky běžného života, pokud šlo o péči nebo o různé povinnosti ostatních Němců na Východě. Neviděly – nebo spíš vidět nechtěly –, jak se společenské záležitosti mění v politické a jak jejich zdánlivě nepatrný přínos ke každodenním aktivitám ve vládě, armádě a organizacích nacistické strany přispíval ke genocidnímu systému. Nacistky – v hlavních stanech nacistické strany v Kyjevě, v armádě a SS, na policejních služebnách v Minsku a v ohrazených vilách v Lublinu – nekonaly pouze „ženskou práci“. Pokud jsou německé ženy řazeny do jiné oblasti nebo se jejich politický vliv marginalizuje, je polovina populace genocidní společnosti, „pokud jde o zločiny moderního státu, obdařena nevinností“, řečeno slovy historičky Ann Taylorové Allenové, a je tak postavena „mimo dějiny“. ¹²

Veškerou populaci německých žen (téměř čtyřicet milionů v roce 1939) samozřejmě nelze pokládat za skupinu obětí. Celá třetina ženské populace, třináct milionů, se v nacistické straně aktivně angažovala, přičemž její podíl v členstvu strany až do konce války neustále narůstal. Protože se aktivita žen v historii v obecnější rovině podhodnocuje – a v tomto případě možná dokonce problematičtěji, vezmeme-li v úvahu morální a právní aspekty –, podíl žen na zločinech třetí říše ¹³ nebyl plně probádán ani vysvětlen. Německé ženy ve velkém počtu nebyly oběťmi a běžné formy ženského podílu na holokaustu dosud nebyly odhaleny.

Zobecnění na *všechny* německé ženy by bylo zcela jistě závadějící. Jak však začít, abychom o ženské roli *vis-à-vis* holokaustu získali představu, o roli od zachránkyně k pozorovatelce a dále až k vraždkyni? A co veškerý ten šedivý prostor mezi oběma krajnostmi? Jak můžeme zařadit ženy do režimu genocidní mašinerie¹⁴ přesněji? Začlenění lidí do zločinných kategorií jako *spoluviník* a *pachatel* samo o sobě nevysvětluje, jak systém fungoval a jak se obyčejné ženy stávaly svědkyněmi a účastnicemi holokaustu. Mnohem názornější bude, podíváme-li se na širší dělení moci v nacistickém systému a pokusíme-li se přesněji prokázat, kdo a jak ublížil komu a kde. Například šéfka detektivů¹⁵ na Hlavním úřadu říšské bezpečnosti přímo rozhodovala o osudu tisíců dětí a činila tak za asistence téměř dvou set agentek po celé říši. Tyto policistky shromažďovaly důkazy o „rasově degenerované“ mládeži, jíž přisoudily kriminální budoucnost. Jako „bojovnice proti kriminalitě“ vymyslely při pronásledování asi dvou tisíců židovských dětí, „cikánských“ dětí a dalších „provinilců“, vězněných ve speciálních internačních táborech, systém barevného kódování. Taková organizační, administrativní zručnost se pokládala za ženskou vlastnost, která je pro moderní, byrokratický přístup k „boji se zločinem“ velice vhodná.

Údaje o svědkyních, spoluvinících a pachatelkách, o nichž se zde pojednává, jsou založeny na zkoumání dokladů z válečného období Německa, ze sovětského vyšetřování válečných zločinů, ze spisů východoněmecké tajné policie a soudů, ze západoněmeckých a rakouských vyšetřovacích a soudních spisů, z dokumentace archivu Simona Wiesenthala ve Vídni, z uveřejněných pamětí a deníků i z rozhovorů se svědky v Německu a na Ukrajině. Oficiální dokumenty z válečného období – žádosti příslušníků SS o uzavření sňatku, osobní záznamy civilní správy, záznamy z Červeného kříže a zápisy z činnosti nacistické strany – se pro to, aby bylo možné zjistit přítomnost žen v různých funkcích včetně podrobností životopisu a určit ideologické zaměření organizací, k nimž patřily, osvědčily jako cenné. Avšak takové záznamy, protože je pořídili jednotlivci, postrádají charakteristiku osobnosti a její motivaci.

Životopisné portréty, které vycházejí z osobních zkušeností a názorů, vyžadují větší důvěru k tomu, co němečtí badatelé rádi označují jako „osobní dokumentaci“. Jsou to individuální sebe prezentace: svědectví, dopisy, vzpomínky a rozhovory. Tyto většinou poválečné souhrny představují mnoho závažných problémů, avšak jako historické prameny jsou nepostradatelné. Časem se člověk naučí, jak je má číst a chápat, jak zjistit techniky výmluv, přehnané smyšlené příběhy a přizpůsobování k literární obraznosti a klišé. Badatel se samozřejmě snaží ověřit si jejich věrohodnost. Je to však právě vtíravá subjektivita těchto pramenů, která je činí mimořádně hodnotnými.

Mezi svědectvím podaným státnímu zástupci, ústní výpovědi nebo interview poskytnutým novináři nebo historikovi a memoáry existují výrazné rozdíly.¹⁶ Vypravěč přizpůsobuje svůj příběh očekávání posluchače, přičemž jej může časem měnit, to když se o minulosti více dozví z jiných zdrojů a když se dotazy posluchačů mění. Ústní příběhy uveřejněné koncem osmdesátých let například nevykazují stejnou míru citlivosti k událostem holokaustu jako memoáry, které spatřily světlo světa až počátkem 21. století. Novější memoáry se často snaží vypořádat s otázkou znalosti a účasti, protože svědkyně předvídají, nač se jich čtenáři nebo posluchači budou ptát: „Co jste věděla o pronásledování Židů? Co jste viděla?“ A kromě toho memoáry napsané staršími ženami bývají často dílem spolupráce matky s jejími potomky. Staří svědkové válečné doby chtějí zanechat poselství, zaznamenat dramatickou kapitolu v dějinách rodiny, avšak vědomí, že jejich memoáry budou číst příští generace, je odrazuje, aby svá setkání s Židy, vlastní nadšení nacismem nebo podíl na hromadných zločinech popsali přesně, upřímně a otevřeně. Jazyk takových vzpomínek někdy bývá kódovaný nebo obsahuje jen narážky. V některých případech jsem měla možnost přímého kontaktu s autorem memoárů, a mohla se tak ptát na různé podrobnosti.

Člověk by se neměl domnívat, že autoři memoárů a svědkové mají tendenci klamat nebo utajovat fakta, a že tedy leckterá zlá pravda na odhalení teprve čeká. Je přirozené potlačovat to, co bolí, skrývat to za jakousi zdí. Ženy, které uveřejnily memoáry,

si přály být pochopeny a svůj život si potvrdit; nechtěly být souzeny ani odsuzovány. Když jsem se probírala mnoha líčeními, postupně jsem poznávala, která jsou důvěryhodnější a hodnotnější než ostatní.

Studie o holokaustu a genocidě se shodují v tom, že systém, jenž umožňuje hromadné vraždění, by nefungoval bez široké účasti společnosti. Avšak téměř všichni historikové holokaustu dobrou polovinu těch, které tvořily tuto společnost, nechávají stranou, jako by se dějiny žen odehrávaly kdesi jinde. Je to nelogický přístup a problematické opomíjení. Dramatické příběhy žen objasňují nejtemnější stránku ženské aktivity. Ukazují, co všechno se může stát, jestliže jsou ženy různého původu i povolání zmobilizovány do války a svolí ke genocidě.

Muži a ženy, kteří ve třetí říši založili a praktikovali systém teroru, byli překvapivě mladí.¹⁷ Když se čtyřiačtyřicetiletý Hitler stal v lednu roku 1933 říšským kancléřem, více než dvěma třetinám jeho stoupenců bylo méně než čtyřicet let. Když Reinhard Heydrich předsedal konferenci ve Wannsee a prezentoval nacistické plány na hromadné vyvražďování Židů v Evropě, bylo mu osmatřicet let. Zástupy sekretářek, které udržovaly mašinerii hromadného vraždění v chodu, byly ve věku osmnácti až pětadvaceti let. Zdravotní sestry, které pracovaly ve válečných zónách, asistovaly při lékařských pokusech a dávaly smrtící injekce, byly rovněž velice mladé. Milenky a manželky elitních esesmanů, jež dostaly za úkol zajišťovat budoucí čistotu árijské rasy zdravými potomky, byly – jak se vyžadovalo – v plodném věku, schopné rodit děti. Průměrné stáří dozorkyň v koncentračních táborech činilo šestadvacet let; a nejmladší z nich, když ji vyslali do tábora v Gross-Rosenu v německo-polském pohraničí, bylo pouhých patnáct.

Režim teroru, živěný idealismem a energií mladých lidí, své příznivce formoval v poslušné kádry masových hnutí, v para vojenské jednotky, a dokonce i v pachatele genocidy. Němečtí muži, kteří měli tu osudovou smůlu, že dospěli během první světové války, se stali specifickou skupinou, deformovanou způsobem, který se dosud pokoušíme definovat. Jeden historik¹⁸ identifikoval tuto generaci mladých mužů jako „nekompromisní“ zaryté ideology a sebevědomé profesionály, kteří svoji ctižádost realizovali v elitě SS jako budovatelé mašinerie holokaustu v Berlíně. Také generace mladých žen sehrála v genocidě svou roli, nikoli sice přímo u kormidla, nýbrž v operativním mechanismu. Ženské kádry mladých profesionálek a manželek, jež umožňovaly holokaust – ženy, které odešly během druhé světové války na Východ a staly se přímými

svědkyněmi, spoluvinicemi a pachatelkami vraždění – , společně charakterizuje to, že se narodily v době vysoké porodnosti během první světové války,¹⁹ byly počaty na konci jedné éry a na počátku éry druhé.

Koncem roku 1918 se německé císařství v důsledku vojenské porážky zhroutilo, vojáci se bouřili a císař, prohlášený za válečného zločince, uprchl do Nizozemska. Patriarchální svět starého režimu se zřítíl, a v jeho troskách se tak politicky možným zdálo cokoli.

Nový řád – první německý demokratický experiment, inspirovaný americkým a britským modelem – přinesl ženám šanci na větší individuální svobodu a podíl na moci na modernizujícím se Západě. Německé ženy v lednu 1919 poprvé volily, výmarskou ústavou tak dosáhly formální rovnoprávnosti, alespoň na papíře. Byla to mimořádná šance, neboť do roku 1908 byly ženy v německé společnosti z politického života vykázány jako „méněcenné“ pohlaví a měly podřízené postavení, což většině německých žen připadalo přirozené. Když pak byly během první světové války nuceny vstoupit do veřejných sfér na válečná pracovní místa – v továrnách, v pouliční dopravě a kancelářích státní správy –, měly malou zkušenost v politice, a proto se většina z nich pokládala za apolitické. Se zánikem monarchie se jim politická aréna, předtím zcela nepřístupná, náhle otevřela.

Výmarská republika zažila explozi různých hnutí lůzy, organizovaných skupin a stran nejrozumnějšího ražení.²⁰ Jen v Mnichově patřila počátkem dvacátých let vznikající nacistická strana mezi čtyřicet podobných uskupení. Většinou se hrdě nazývala *völkisch*, tedy termínem, který naznačoval „lidovost“, „lid“ však v tomto případě znamenal výlučně Němce. Tato populární hnutí byla nestoudně nacionalistická, xenofobní a antisemitská. Jejich stoupenci hledali jednotu ve jménu rasismu, odmítali liberalismus a parlamentní demokracii jako neoprávněné zahraniční zasahování do představ o německém způsobu života, v němž vládne mír a pořádek. S tendencí k romantizujícímu pohledu na minulost se exaltovaně velebil *Volk*, národ, lid, jako jednota

německé krve a půdy, a ocelový charakter válečníka. Po válce v poníženém Německu, které bylo poraženo, mýty o národní obrodě a hledání zachránce pro obnovu cti země lákaly především mládež a venkovskou chudinu, jež se hrnula do četných národovecky orientovaných stran.

Angažovanost německých žen ve formacích pravicového hnutí byla pravděpodobně minimální. Muži nebyli ochotní vzdát se své tradiční dominance v politice, a tak problémy ženské emancipace pokládali za sekundární záležitost, nikoli za národní prioritu. Výmarské národovecké strany čerpaly sílu z mužského světa frontových bojovníků, nikoli z ženského světa na frontě domácí. Ženy získaly větší reprezentaci jen ve stranách založených před válkou, jako byla Katolická strana Centrum a Sociálnědemokratická strana. Pouze radikální, většinou městská menšina podporovala komunistické hnutí (v jehož vedení byla proslulá Rosa Luxemburgová, která byla po neúspěšném povstání v Berlíně brutálně zavražděna).

Feminismu chybělo ženské hnutí typu, který se objevil až v šedesátých a sedmdesátých letech.²¹ Ve výmarské politice, kultuře a společnosti se „ženská otázka“ objevovala v rozmělněných protichůdných formách – například jako organizované kampaně týkající se prostituce, ochrany před těhotenstvím, sexuality, reformy sociální péče, pracovních podmínek a pomoci německým uprchlíkům z území, která Německo ztratilo v důsledku Versailleské mírové smlouvy. Toto hnutí, které se sjednotilo v úsilí o získání hlasovacího práva, nyní vybuchlo přemírou politických kampaní. Některé, jež se týkaly sexuálního osvobození a experimentování, byly bouřlivě inovativní; tyto kampaně jako opakující se zdroj různých sporů dráždily pravici, zároveň však dodávaly odvalu levici.

Ženské organizace se často prezentovaly jako apolitické, ve skutečnosti však jejich výroky o ženských nebo rodinných hodnotách znamenaly v národním parlamentu daleko více než jen plané řeči. Ony hodnoty definovaly co nejvtíravěji, obvykle i rozvratnicky, co to znamená být Němec. Ženská sekce v Říšském koloniálním svazu (Reichskolonialbund) dlouho bojovala proti rasovému míšení Němců v zahraničí a Sdružení německých

žen v domácnosti (Deutscher Hausfrauenbund) cvičilo mladé ženy, jak mají vést správnou německou domácnost, která zaměstnává domácí služebnictvo, zásobuje se německým zbožím a je promyšleně vedena spolehlivou a vlasteneckou domácí paní v čisté zástěře.²² Byly to tendence podporující prorodinné úsilí, jako například činnost Svazu pro ochranu matek a sexuální reformy, jež pečovaly o svobodné matky a zřizovaly domovy pro osamělé matky a jejich děti. Avšak dokonce i v jádru tohoto radikálního předválečného hnutí pracovali mužští i ženští lékařští profesionálové, kteří místo aby se zabývali sociálními problémy žen, se čím dál více zaměřovali na „rasovou vědu“.

Dvacátá léta přinesla běžným Němcům rozvoj osobních svobod a vyšší stupeň politické moci. Svoboda projevu, volný čas, mobilita, obchod, možnost veřejně se angažovat – to vše se stalo mnohem dosažitelnějším než dříve. Tempo do městského života mezitím vnášel rozhlas, tisk a auta, jejichž ruch doléhal i na venkov. To vše přinášelo také jistý zmatek, neboť přesahovalo míru, o kterou většina Němců stála. V chaosu nejistoty moderní doby a demokracie působilo obnovování starého řádu a tradic čím dál přitažlivěji. Kontrarevoluční hnutí nad křehkou demokracií vítězila. Rozladění vlastenci a monarchisté zbavení moci odmítali akceptovat porážku Německa a pokračovali ve svém vzdorovitém válečnictví, jež se nyní přeneslo do ulic Německa a zaměřilo se na nové nepřátele, rudý přízrak komunismu a výmarské „listopadové zločince“ – signatáře příměří z listopadu 1918 –, kteří „vrazili Německu dýku do zad“. Stará i nová pravice vinila z německé prohry v první světové válce situaci na domácí frontě, nikoli na bojišti. Přitom domácí frontu charakterizovaly především dva symboly – mučednice, německá žena, kterou vyhladověla spojenecká blokáda, když odřízla Německo od dodávek potravin, a židovský civilista, kterého pravice stereotypně líčila jako kapitalistického podvodníka nebo politika. Takové mýty a předsudky přispívaly k politické polarizaci a koaliční nefunkčnosti křehké republiky. Německo uvízlo na mrtvém bodě, situaci prolomilo volání po nových volbách. Němci získávali zkušenost v téměř neustálých kampaních a v intenzivní politické kultuře agitace a propagan-

dy, která využívala masovou reklamu a vyvolávala obavy, což je pravidelně pohánělo k volebním urnám. V období let 1919 až 1932 bylo u moci celkem jedenadvacet různých koaličních vlád. Právě v tomto Německu – žijícím ve zmatku a nejistotě nepřetržitých volebních aktů, s překotnou inflací a všemi matoucími a vzrušujícími vyhlídkami na modernost – většina žen, které se v budoucnosti měly podílet na Hitlerových genocidních projektech, zrovna dospívala.

Extrémní obrat německých žen k pravici nezačal s nacistickou stranou.²³ Ze třiceti různých oficiálních politických stran výmarské republiky volily ženy konzervativní většinu, nikoli však především nacistickou stranu, i když její popularita dosáhla u volebních urn v roce 1932 vrcholu. Pro konzervativní ženy nacistická strana představovala vlastně tu nejméně atraktivní volbu, protože nacisté nepřijímali ženy za členy a nedávali je na volební listiny. Moderní politická činnost, jejíž strategie se utvářela v pivnicích a realizovala na ulicích, byla mužskou záležitostí. Ženy sice na demonstracích a v uniformách mohly koncem dvacátých let pochodovat, avšak nemohly se účastnit přehlídek před führerem. V oficiálních knihách o historii strany se hovořilo sentimentálně o „sestrách rudého hákového kříže“, které se staraly o příslušníky oddílů SA: Za oněch raných dob bojů teklo hodně krve a mnoho ran ošetřily právě zdravotnice nacistického hnutí. Ženy, které ve dvacátých letech nacisty podporovaly, byly idealizovány do role vychovatelek a pečovatelek, získávaly však jen zcela podřadné funkce. Přesto mnohé z nich Hitlerovo hnutí přitahovalo a vyvíjely v něm vlastní iniciativu zakládáním přidružených organizací, jako byl například Ženský bojový svaz (Frauenkampfbund 1926), jenž usiloval o společenskou a politickou integraci žen do nacionálního společenství. Němky sympatizující s Hitlerovou politikou Hitlera podporovaly při volbách, ve stranických organizacích i doma. Jedna raná aktivistka popsala probuzení zájmu žen o nacistické hnutí a jejich roli v prvních srážkách a ve volbách takto:

Ženy v tomto boji nemohly stát stranou, týkalo se to také jejich budoucnosti i budoucnosti vlastních

dětí... Poté jsme slyšely promluvit prvního nacionálního socialistu. Naslouchaly jsme. Navštívily jsme více shromáždění. Naslouchaly jsme vůdci... Muži stáli v prvních řadách. Ženy konaly svou povinnost klidně. Matky v úzkosti probděly spoustu nočních hodin, kdy očekávaly navracející se kroky. Mnoho žen zíralo do temných ulic Berlína, když čekaly na muže nebo syna, který riskoval krev i život v boji proti podlidem. Přichystaly jsme spoustu letáků, aby je členové SA mohli dávat do poštovních schránek. Mnoho cenných hodin jsme strávily v kuchyních a místnostech SA. Peníze se vybraly vždycky. Nová víra se šířila od úst k ústům. Žádná cesta nebyla příliš dlouhá, žádná služba straně příliš malá.²⁴

I když německé ženy aktivně nacistické hnutí podporovaly, sotva je lze vinit z toho, že by svými hlasy Hitlerovi skutečně dopomohly k moci.²⁵ Hitler nebyl zvolen demokraticky; stal se kancléřem spíše v důsledku intrik starších mužů z vyšších vrstev, kteří se domnívali, že mohou využít mladistvé k potlačení levice a zachování konzervatismu.

Jakmile Hitler nastoupil do úřadu, spolu se svými podporovateli využil každé příležitosti i každé skulinky v zákonech k tomu, aby přetvořil Německo v diktátorský režim jedné strany a v rasově výjimečný stát.²⁶ Občanská práva zrušil v únoru 1933, ani ne měsíc po svém nástupu k moci, politické oponenty nechal pozatýkat a uvrhnout do věznic a nově zřízeného koncentračního tábora v Dachau. Odbory dal Hitler rozpustit, židovské obchody nařídil bojkotovat, knihy pálit. Celý civilní sektor se „restauroval“ tak, že „do výslužby“ museli odejít všichni, kteří neměli árijský původ. K perzekvovaným patřilo rovněž asi osm tisíc žen, komunistek, socialistek, pacifistek a „asociálek“.²⁷ V březnu 1933 přišla za šíření protinacistických letáků do vězení Minna Cammensová, poslankyně sociální demokracie. Během výslechů a vazby ji gestapo zavraždilo. Také členky komunistické strany byly vězněny a vražděny, nebo

je našli oběšené ve vězeňských celách. Továrnu v městečku Moringen nový režim přebudoval na první říšský koncentrační tábor s ženským osazenstvem, včetně svědkyň Jehovových, které se vyjadřovaly proti válce a odmítaly akceptovat Hitlera jako nejvyššího spasitele. Lina Haagová a další prominentní členky německé komunistické strany přišly do vězení i se svými manžely. Když gestapo odvádělo Haagovou v době oběda chodbami činžovního domu, kde bydlela, všichni sousedé „velmi tiše a opatrně“²⁸ zavírali dveře bytů. Haagová strávila ve vězeních a koncentračních táborech pět let. Když chřadla na samotce ve stuttgartské věznici, zaslechla zoufalý šepot jedné spoluvězeňkyně, kterou odsoudili k trestu smrti. Jindy zase pronikal zdi vězení křik, to když opilý nacistický dozorce zpíval populární šlágr oné doby s mrazivým refrénem „Když odcházíš, říkej tiše sbohem“.²⁹

Nárůst počtu žen ve věznicích a táborech znamenal také nárůst žen dozorkyň.³⁰ Dozorkyně byly verbovány z ženských organizací nacistické strany. V koncentračních táborech působil rovněž ženský zdravotnický personál; ke konci války tvořily ženy asi desetinu tamního personálu. Minimálně tři a půl tisíce z nich získaly kvalifikaci dozorkyně koncentračního tábora, především v Ravensbrücku; odtud pak odcházely vykonávat funkci dozorkyně v jednotlivých táborech včetně Stutthofu, Osvětimi-Březinky a Majdanku. Ženy, které se k této příšerné práci hlásily dobrovolně, chápaly působení na místech hromadného vraždění jako normální zaměstnání a viděly v něm možnost dalších příležitostí. Uniformu měly působivou, plat dobrý a vyhlídka získat moc je lákala. Některé z nových dozorkyň již měly vlastní kriminální minulost nebo byly v období říše vězněny, a proto ve výkonu takové funkce spatřovaly svoji rehabilitaci v rámci nacistického systému. Během války pak byly mnohé z nich k této službě přinuceny v rámci výkonu pracovní povinnosti.

Jakmile začátečnice dokončily výuku, složily přísahu a nastoupily do táborového systému, kde v rozsahu svých pravomocí projevovaly ve vztahu k vězňům lidský přístup jen minimálně. Dozorkyně v koncentračním táboře Neuengamme

prosluly vřeštěním, fackami a bitím.³¹ Takové „upevňování kázně“ vězňů by se dalo spíše charakterizovat jako náhodný projev teroru – avšak projev o to rušivější, že se ho dopouštěly ženy.

Ženy pronásledovaly jiné ženy i mimo koncentrační tábory. Kategorizace vězňů byla velice vágní a pružná. Za absentéra, sabotéra, vydědence nebo „asociála“ mohl být prohlášen prakticky kdokoli. Jistá žena například jednou vešla do pekařství a nepozdravila sousedy žádoucím *Heil Hitler*, proto ji následně vyslýchalo gestapo. „Asociálové“ – tuláci, zlodějíčci, prostitutky, „lůza“, která hyzdila německé ulice a poskvřňovala oslňující obraz árijské krásy – byli zatýkáni, a dokonce sterilizováni a zabíjeni. Diktátorství nevyžadovalo velké množství tajné policie, jestliže byli ochotní vzájemně na sebe dohlížet sousedé,³² aniž by se museli bát, činili tak jen z fanatismu a nevraživosti, a navíc toho mohli využít k vyřizování osobních i politických účtů. Nejzranitelnější členové společnosti, ti na okraji, byli samozřejmě postradatelní.

Hitler prohlašoval, že žena má své místo jak v domácnosti, tak v hnutí. Na nacistickém sjezdu v roce 1934 v Norimberku použil typicky válečnickou rétoriku. „To, co muž nabízí svým hrdinstvím na bitevním poli, nabízí žena svou bezmeznou péčí a obětováním, bezmeznou bolestí a utrpením,“ prohlásil. „Každé dítě, které přivede na svět, znamená bitvu, bitvu, kterou bojuje za existenci svého lidu... Nacionálněsocialistická komunita národa byla totiž založena na pevném základu právě tím, že se miliony žen staly našimi nejloajálnějšími, fanatickými spolubojovníky.“³³ Ve svých projevech k ženské organizaci nacistické strany (Nacionálněsocialistický svaz žen, Nationalsozialistischer Frauenbund, NSF) v letech 1935 a 1936 Hitler hlásal, že matka pěti, šesti či sedmi dětí, které jsou zdravé a dobře vychované, vykonala více než nějaká právnička. Odmítal stejná práva pro ženy jako marxistický požadavek, „protože to ženu vtahuje do oblasti, kde bude nutně v podřízeném postavení. To přivádí ženu do situace, která nemůže její pozici posílit – *vis-à-vis* muži i společnosti –, nýbrž ji to jedině oslabuje.“³⁴ Ženy, které usilovaly o pozice v profesích vyžadujících vyšší vzdělání a v politické správě, byly omezovány kvótami. To shrnul

nacistický stranický ideolog Alfred Rosenberg takto: „Veškeré možnosti pro rozvoj energie ženy mají být i nadále otevřeny. Musí tu však být jasno v jednom ohledu: Pouze muž má být a zůstat soudcem, vojákem a vládcem státu.“³⁵

Hitlerovy ženské bojovnice v říšské bitvě o porodnost měly nastoupit do řady, řídit se příkazy, obětovat se pro větší dobro, trénovat ocelové nervy a mlčky trpět. Měly se vzdát rozhodování o vlastním těle a dát je do služeb státu. Vítězství se neměřila samotnými porody, nýbrž počtem zdravých árijských nemluvňat. Masivní kampaň pro výběrové plození postihovala německé ženy napříč generacemi i společenskými třídami a končila utrpením vyplývajícím z pokračování nacistické rasové války. Porodnictví jako profese přímo explodovalo. V souvislosti s režimním velebením čistoty a přirozenosti byl zakázán porod císařským řezem a propagovalo se kojení. Ne všechny ženy pokládal nacistický režim za vhodné bojovnice na tomto poli. Ty s takzvanými genetickými poruchami (včetně alkoholismu a klinických depresí), prostitutky s pohlavními chorobami, cikánské ženy a Židovky musely podstoupit sterilizaci a potraty.³⁶ Ze čtyř set tisíc nežidovských Němců, kteří byli přinuceni ke sterilizaci, tvořily ženy něco přes polovinu. Podle historičky Gisely Bockové³⁷ v důsledku špatně provedených lékařských zásahů mnoho tisíc sterilizovaných, většinou žen, zemřelo. Porodní asistentky a ošetrovatelky německé ženy běžně klamaly, neboť okamžitě po porodu údajné vady hlásily a po gynekologických prohlídkách doporučovaly potrat a sterilizaci. V civilní válce o dokonalé árijské novorozence, jež započala dokonce ještě před vypuknutím druhé světové války, zdravotnice tedy krutě rozhodovaly o životě a smrti jiných žen, narušovaly mravní vnímavost a vtahovaly ženy do zločinů režimu.

Politický souhlas s režimem se vyžadoval nejen od německých žen, ale dokonce i od dívek. Indoktrinace začínala formálně ve věku deseti let. Členství v dívčí pobočce Hitlerovy mládeže (Hitler-Jugend, HJ), což byl Svaz německých dívek (Bund deutscher Mädel, BdM), se od roku 1936 stalo povinným. Nacisté nakonec zlikvidovali většinu jiných mládežnických spolků nebo je začlenili do Hitlerovy mládeže, s výjimkou

katolických, zaštitěných Vatikánem. Protože rodiče, kteří se snažili své děti před hnutím uchránit, ztráceli autoritu doma i dobrou pověst v okolí, obvykle kapitulovali před balamucením nacistických agitátorů, sousedů i kolegů. Ve městech jako Minden místní úředníci poskytovali nacistické straně seznamy registrovaných dat narození dívek, s nimiž pak dobrovolníci chodili od domu k domu a přihlašovali německé dívky do hnutí.

Svaz uspokojoval – politicky i jinak – touhu mnoha děvčat po společnosti a trvalém přátelství. Pro některé představoval odrazový můstek k plnému členství v nacistické straně a ke kariéře v hnutí, což byla cesta k vhodným zkušenostem. Místní vedoucí BdM v Mindenu byla „neuvěřitelně autoritářská“; svým „téměř vzteklym“ řvaním a ječením byla „nechvalně známá po celém Mindenu“.³⁸ Ty nejodpornější místní nacistické vedoucí sloužily jako vzor pro mladé dívky, které v takových malých městech dospívaly.

Mladé ženy této éry hleděly kupředu, neohlížely se. Neprohlašovaly se za feministky, většina jejich generace ve skutečnosti sufražetky odmítala jako přežitek. Když nacisté v roce 1933 chtěli ženám zrušit volební právo, Němky hladovku nedržely. Jejich nepřitelem nebyl „tyranský muž“, pro mnohé z nich se jím stal „Žid“, „asociál“, „bolševik“ a „feminista“. Byl to přece židovský intelektuál, kdo propagoval emancipaci žen, jak v roce 1934 prohlásil Hitler. Nacistické hnutí tedy „ženy emancipovalo od ženské emancipace“³⁹. Německé Židovky ostatně během výmarského období sehrály v sociální reformě a ženských hnutích významnou roli. Hitlerova prohlášení tak sloužila dvěma cílům – odstranění Židů z německé politiky a likvidaci nezávislého ženského hnutí v Německu. Experimentální laboratoř výmarského období se zcela zdiskreditovala a byla odstraněna. Zavedla se však jiná emancipační alternativa nacismu, taková, jež dávala přednost kázni a přizpůsobení. Němky, které cítily, že v nacistickém hnutí získávají příležitosti, zažívaly jakousi liberalizaci kamarádství – nikoli jako feministky, které si přály vyzvat patriarchální systém, nýbrž jako hybná síla konzervativní, rasistické revoluce. Ačkoli byly plnoprávnými árijskými členkami Hitlerovy fašistické společnosti, samy se politicky

příliš neprosazovaly. A opravdu, „ženská otázka“ nyní nabyla podoby, v níž ženy a dívky směřovaly na pouliční shromáždění a přehlídky; na práci v zemědělských usedlostech; na letní tábory; na pochodová cvičení; do kurzů vedení domácnosti; na zdravotnická vyšetření a ceremoniály vztyčování vlajek.

Ideologie národa (*Volk*) měla také vlastní ženskou estetiku.⁴⁰ Krása – podle této ideologie – byla plodem zdravé stravy a atletiky, nikoli kosmetiky. Německé ženy a dívky si neměly lakovat nehty, tvarovat obočí, používat rtěnku, barvit vlasy, ani neměly být příliš štíhlé. Nacističtí předáci odsoudili celý kosmetický boom dvacátých let jako židovský obchod, jako ponižování německé ženskosti, které změnilo ženy v prostitutky a vedlo k rasové degeneraci. Německý muž se měl družit s dívkou ze sousedství, ne s nějakou fiflenou nebo vampem hollywoodského stylu. Mladá žena měla vyzařovat přirozenost pramenící z fyzické námahy, z pobytu venku a – v té nejobdivovanější podobě – z těhotenství.

Hitler měl v úmyslu pozvednout německé rasové vědomí, avšak pro mnoho žen se rasové probuzení stalo i probuzením politickým. Ženy si začaly počínat ctižádostivěji, někdy byly sice poněkud zastrašeny, většinou je však spíše posilovalo vědomí, že by měly od života čekat víc. Hitlerovy fúrie ve svých vzpomínkách a rozhovorech podobné zkušenosti z mládí opravdu uváděly: Když dokončily základní vzdělání a začaly dospívat, uvědomovaly si, že chtějí být někým. Takové usilování je už dnes samozřejmě klišé, tehdy to však bylo cosi revolučního. Mladé ženy ze skromného prostředí se začaly prosazovat tím, že opouštěly rodná městečka, zapisovaly se do kurzů pro stenotypistky nebo zdravotní sestry a zapojovaly se do různých politických hnutí. Dcery výmarských prvovoličů tak snily o možnostech nabízených v Německu i jinde.⁴¹

* * *

Ženy, o nichž tato kniha pojednává, jen zřídka kdy popisují nebo alespoň zmiňují předválečné postoje nacistů k Židům. Třebá Brigitte Erdmannová, jejímž úkolem bylo rozptylovat a bavit

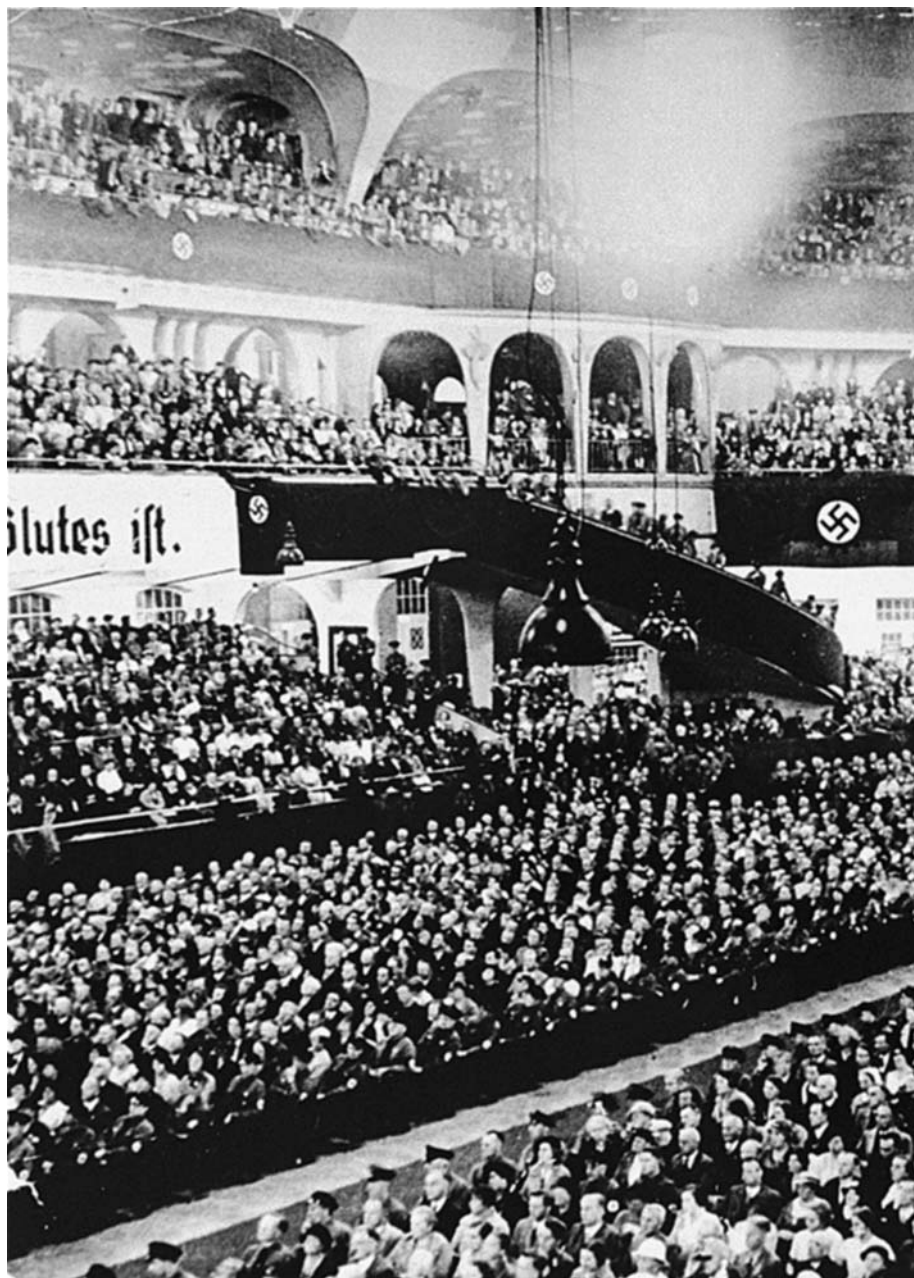
vojáky v Minsku, napsala v roce 1942 matce, že se s německým Židem poprvé setkala až v Bělorusku. Uvědomovaly si německé ženy vůbec ústřední roli „židovské otázky“ v Hitlerově ideologii a chápaly, co se s Židy děje? Dívky vyrůstající v Německu pochopitelně viděly na plakátech a v novinách drsnou propagandu, která zobrazovala Židy jako podřadné bytosti. V románech i ve filmech byl Žid popisován jako cosi nebezpečného a – především pro dívky – oplzlého. V této sexualizované podobě se antisemitismus projevoval v té nejdůvěrnější, emocionálně zabarvené oblasti styku mezi německými křesťany a německými židy. Bylo to šité na míru německé „árijské“ ženské populaci, chápané jako zranitelný sexuální objekt, který potřebuje tvář i tvář Židům ostražitého ochránce. Tato podoba antisemitismu podněcovala rovněž německé muže, neboť potřeba chránit své ženy před „nebezpečnými“ Židy se stala testem jejich cti a mužnosti.

V kurzech péče o děti dostávaly ženy instrukce o „rasové hygieně“ (zdravovědě), která popisovala odporné charakteristiky „podlidí“, pokud jde o rysy obličeje a tvar lebky. Na středních školách všichni žáci vytvářeli genealogické tabulky,⁴² které sloužily dvěma účelům – žáci získali představu o své německé pokrevní linii a učitelé pak zjišťovali, kdo je árijec a kdo nikoli. V nové edici učebnic se družily antisemitské výroky a groteskní obrazy Židů s nacistickými symboly, důrazné citáty byly připisovány atraktivnímu vůdci. Na veřejnosti, na hřištích, plovárnách i při sportovních událostech, se smělo Židům nadávat a týrat je. Do masopustního průvodu v jednom katolickém regionu zařadili taky alegorický vůz a průvod Němců představujících ortodoxní Židy na cestě do Palestiny. Část posmívaných účastníků měla „židovské nosy“.⁴³

Během meziválečného období byly německé dívky svědkyněmi násilností v politice, na ulicích i ve škole.⁴⁴ Učily se tak nejen tyto projevy tolerovat, ale rovněž tomu, jak se mají chovat vůči vybraným nepřátelům a bezbranným spolužákům. V jedné škole se německá dívka pokusila zbít bývalou židovskou kamarádku, ta jí to chtěla k jejímu údivu oplatit. Němka však prohlásila: „Ty jsi Židovka, ty se nesmíš bránit.“⁴⁵

V období pogromu v listopadu 1938 dospívala silná populace narozená za první světové války. Tito mladí viděli, slyšeli a četli o útocích na Židy po celém Německu. Nacisté zapalovali stovky synagog ve velkých i malých městech, rozbíjeli výkladní skříně. Příslušníci SA a esesmani pustošili židovské hřbitovy, vyvraceli a rozbíjeli náhrobní kameny. Tisíce židovských mužů byly zbity a třicet tisíc jich odvezli do koncentračních táborů. Oficiální německá hlášení uváděla jen jednaděadesát židovských obětí. Historik Richard Evans však odhaduje, že o život přišlo mnohem více Židů, tisíc až dva tisíce, včetně tří set sebevražd.⁴⁶ Více než tři čtvrtiny přibližně z devíti tisíc židovských obchodů v Německu byly vypleněny a zničeny. Ženy a dívky, které právě nakupovaly, tuto spoušť viděly; mnohé však vyprávěly pouze o tom, kolik rozbitých věcí bylo třeba uklidit, nebo si stěžovaly na nepořádek a zmatek. Je příznačné, že běžní Berlíňané nazvali tento pogrom eufemisticky *Kristallnacht* neboli „křišťálová noc“⁴⁷, což vyjadřuje destrukci spíš materiální než lidskou. Jedna z oněch Berlíňanek, která viděla v ranním světle střepiny skla, si pomyslela: „Židé jsou nepřáteli nového Německa. Mínulou noc okusili, zač je toho loket.“⁴⁸

Němky v roli zákaznic i prodavaček se v říšské konzumní společnosti stýkaly s Židy každodenně. Vybíraly si, do kterého obchodu vstoupit a kterému se během raných bojkotů vyhnout. A viděly také, jak obchody mění majitele. Před rokem 1933 Židé vlastnili některé největší obchodní domy, například řetězec Tietz, k němuž patřily také KaDeWe a berlínský Harrods. Během bojkotu nacističtí příslušníci SA počmárali okna obchodního domu a snažili se bránit ženám ve vstupu. Židovské rodinné obchody byly většinou malé, avšak ve velkých obchodních domech, jako byl právě Tietz, pracovalo mnoho německých žen jako prodavačky. Nacističtí pohlaváři a němečtí finančníci Židy z obchodů vyhnali, majitele donutili prodat je pod cenou a židovské členy vyloučili ze správních rad.⁴⁹ Pro většinu německých prodavaček proto „arizace“ židovských obchodů znamenala ztrátu zaměstnání nebo příchod nového šéfa. Rozhodně to byla určitá událost, viditelná změna, která přinesla další pronásledování a později také odchod židovských sousedů a zaměstnavatelů.

Na nacistickém sjezdu v Berlíně roku 1935 hlásaly transparenty:
„Židé jsou naše neštěstí“ a „Ženy a dívky, Židé jsou vaše záhuba“

Vlny nacistických útoků ve třicátých letech byly pro německé Židy zdrcující, a tak nakonec většina z těch, kteří mohli odejít, odešla. Do roku 1940 zhruba polovina z nich Německo opustila, přičemž dvě třetiny tvořily děti. Židy, kteří zůstali, Němci nepokládali za lidské bytosti, nadále však pro ně byli fantomem, čímsi zlověstným, co ohrožuje Německo. Tak třeba kabaretní umělkyni Brigitte Erdmannovou v Minsku i další Němky přítomnost Židů na Východě překvapila, náhle měly dojem, že předtím skutečného Žida neviděly, i když se během dospívání v Německu se Židy každodenně stýkaly.

Společenská norma znevažování pozice německých Židů souvisela s očekáváním, že německé dívky mají jako rys ženskosti ztělesňovat právě houževnatost. K sportovním cvičením pro mladé ženy ve Svazu německých dívek patřil pochodový výcvik a ostrá střelba. Mladé ženy, ve skutečnosti dívky, se v útvaru cvičily ve střelbě vzduchovkou. Dlouhodobá tradice pruského militarismu tak nejen kultivovala styl totální války a „konečného řešení“, ale ve 20. století fašistickou formou začlenila ženy do vojenského společenství coby vlastenecké pečovatelky a bojovnice.⁵⁰

Fyzická aktivita byla spojena s jistým ohlupováním populace. Německé žákyně neměly výuku latiny, protože takové znalosti pro budoucí roli matek údajně nepotřebovaly.⁵¹ Namísto toho dostávaly letáky s radami, jak si najít manžela: Budoucímu partnerovi je třeba položit především tuto otázku: „Jaký máš rasový původ?“ Pro ženy byl takový návod a jeho společenská podpora pokládány za užitečné. Veřejné ocenění mateřství mělo rovněž svůj půvab. „V mém státě je matka nejdůležitějším občanem,“⁵² prohlásil Hitler. Nikdy předtím se německé matky netěšily takovému uznání a takové podpoře; k tomu patřily ústavy pro péči o děti z vícečetných porodů, lepší zdravotní péče („rasová hygiena“) a ceremoniály, na nichž byly matky více než čtyři děti vyznamenány Čestným křížem.

Člověk musí být samozřejmě obezřetný, než přijme nacistickou propagandu a prohlášení nacistických pohlavárů jako fakt. Propaganda chtěla vrátit ženy do říše soukromí charakterizované okřídleným úslovím *Kinder, Küche, Kirche* (dětí, kuchyň,

Členky Svazu německých dívek v rámci svého paravojenského výcviku střílejí z pušky, 1936

kostel), avšak finanční stimuly, které měly růst sňatků a porodů podnítit, nevedly k výsledkům, jež čelní nacisté očekávali.⁵³ Po roce 1935 porodnost klesala, zatímco rozvodovost stoupala. Statistiky ukazují, že mnoho německých žen nebylo vdaných, nebyly stále těhotné ani nezůstaly v domácnosti. Když třetí říše založila rychle se množící úřadovny a služebny po celém Německu (a později na okupovaných územích), ženy vstupovaly do zaměstnání víc než v německých dějinách kdykoli předtím. Ženy této generace zvažovaly situaci, neboť první světová válka je naučila, že „každý musel mít nějaké povolání. Žádná žena si nemohla být jistá, že se provdá... Kdopak věděl, co přinese budoucnost?“⁵⁴

Navíc by bylo nesprávné, abychom svobodu výběru, jakou měly ženy v Hitlerově Německu, zveličovali.⁵⁵ Němky se určitě nemohly rozhodnout pro sňatek s židovským mužem nebo nesměly počít dítě s mužem podezřelým z genetického onemocnění. Jakmile byla povolena pouze nacistická strana, ztratily možnost politické volby. I výběr povolání měly omezený. Před válkou museli všichni němečtí absolventi škol nebo ti, co chtěli pokračovat na univerzitě, splnit pracovní povinnost pro říši, a tak absolvovali šestiměsíční turnus, obvykle v zemědělství. V těchto táborech říšské pracovní služby, oddělených podle pohlaví, se stýkaly všechny společensko-ekonomické vrstvy a jejich příslušníci vytvářeli národní kamarádství. Počátkem roku 1938 se stalo součástí Hitlerových příprav na válku opatření, že každá studentka, která se přihlásila na středoškolské studium nebo na obchodní školu, musela absolvovat základní výcvik ve třech oblastech: vzdušná obrana, první pomoc a spoje.

Nacistický systém netoleroval nonkonformismus. Jakmile žena získala místo ve vojenské nebo státní správě, nesměla být propuštěna s výjimkou zdravotních důvodů včetně těhotenství nebo s výjimkou špatného chování, což se ovšem trestalo. Povinnost sloužit říši byla dětem vštěpována ve školách, v programech pro mládež, a „práce se štítící“ nebo „ulejváky“ posílali do rozrůstajících se koncentračních táborů na „převýchovu“.

V létě roku 1941, kdy Hitlerova armáda dobyla větší území na Východě, potřeba pracovních sil výrazně vzrostla, a tak muse-

lo nastoupit mnohem více žen do práce v průmyslu důležitém pro válku, na úřadech a v nemocnicích. Nacističtí pohlaváři se připravovali na totální válku a na totální impérium. Na konci války měla být celá Evropa árijskou tvrzí řízenou z Hitlerova hlavního stanu v Berlíně. Takové globální ambice vyžadovaly vznik nové kasty, německé imperiální elity, složené z mladých mužů a žen.

**Východ tě
potřebuje
Učitelky,
zdravotní
sestry,
sekretářky,
manželky**

V raných letech nacistického hnutí rozvíjel Hitler se svými stoupenci imperiální ideologii, v níž formulovali teritoriální ambice. Vrátit Německo na pozici evropské velmoci mělo být dovršením toho, oč se pokoušel již císař. Na rozdíl od Velké Británie, která si zajišťovala hegemonii v námořních silách a zámořských pozicích, německá taktika se zaměřila na kontinentální Evropu, zejména pak na úrodná území evropského Východu. Hitler vyjádřil svou doktrínu v bibli hnutí, v knize *Mein Kampf*, která vyšla v roce 1925:

Stejně jako naši předkové... museli bojovat o [půdu] s nasazením vlastního života, v budoucnosti nezíská půdu pro nás, a tudíž ani pro život našeho národa, žádná národovecká dobrá vůle, to dokáže jedině síla vítězného meče... Řešení tohoto problému nesmíme hledat v získávání kolonií, nýbrž jedině v dobytí území, jež osídlíme, a tak rozšíříme prostor své vlasti... A tak my nacionální socialisté záměrně děláme čáru pod zahraničněpolitickými tendencemi našeho předválečného období. Začínáme tam, kde jsme skončili před šesti sty lety. Skončujeme s tím nekonečným německým směřováním na jih a západ, a upřeme svůj pohled k území na východě.⁵⁶

Mein Kampf spojoval snahy hnutí s Hitlerovým životopisem v nezvyklé směsí vzpomínek, útoků a doktríny. Explicitní výzva ke kolonizování východní Evropy je ve zpětném pohledu bezostyšná. Genocidní výsledek, k němuž Hitler povolal své stoupence, známe. V soumraku evropské hegemonie však takové nároky do sebe zahleděné velmoci byly chápány jako legitimní. Hitler soudil, že na tato teritoria má jeho národ kolektivní právo a že si je historicky zasloužil. Jak později přemýšlel ve svém bunkru na Ukrajině:

Němečtí kolonisté budou žít na hezkých, rozlehlých statcích. Německé služby budou sídlit v nádherných budovách, guvernéři v palácích... Čím byla pro Anglii Indie, tím bude nám území Ruska. Kéž bych dokázal německý lid přesvědčit, aby chápal, co tento prostor znamená pro naši budoucnost! Kolonie jsou nejistým majetkem, avšak tato půda je bezpečně naše. Evropa není geografickou entitou; je rasovou entitou.⁵⁷

Jak se ve třicátých letech *Mein Kampf* rychle šířil, stát požadoval, aby se tato kniha používala ve školách při výuce „podstaty čistoty krve“⁵⁸. Nacistický svatební obřad pak zahrnoval také speciální dárek od vůdce – *Mein Kampf*, jehož svatební vydání dostal každý německý novomanželský pár.

Především zřejmě čerstvě provdané německé ženy, které knihu dostaly, ale nebavilo je ji číst, důsledky Hitlerovy výzvy ke kolonizaci Východu pravděpodobně nechápaly. Hitlerův požadavek obnovy německých hranic z roku 1914, tedy expanze, však nebyl nepopulární. Mezi Němci se na základě zkušenosti z první světové války, zejména kvůli ponížení ze ztráty území, šířil pocit, že jsou národem bez odpovídajícího prostoru, *Volk ohne Raum*, což byl titul románového bestselleru z dvacátých let.⁵⁹ Nacistická propaganda a intelektuálové přepisovali německé dějiny ve školních učebnicích i na populárních výstavách jako příběh postupných vln migrace směrem na východ. V roce 1938 se německé dívky z Hitlerovy mládeže (BdM) učily zpívat

písň s texty jako „Kupředu na Východ, útočné vojsko“ nebo „Zvedejte prapory ve větru východním,/východní vítr jim svědčí./Vyzývají nás k nástupu,/naše krev tu výzvu slyší“⁶⁰. V roce 1942 zahájil v Berlíně říšský ministr propagandy Joseph Goebbels se svým štábem velkou výstavu pod názvem *Sovětský ráj*,⁶¹ která se připravovala od roku 1934 a již navštívilo 1,3 milionu Němců. Goebbels v ní spojil hrůzy bolševismu s německým heslem *Drang nach Osten*, Útokem na Východ. Výstava sledovala stopy Němců ve východní Evropě od středověkých křižáckých výprav teutonských rytířů přes pracovité německé obchodníky z hanzovních spolků až po tvrdě pracující německé sedláky; ti všichni se postupně pokoušeli zastavit příliv asiatských hord směřujících na Západ. Němci byli velkými obránci a budovateli civilizace. V *Sovětském ráji* figurovaly rovněž ženy, jako velebené manželky a zdatné matky. Taková zpodobení a vyprávění měla inspirovat běžné Němce, aby odcházeli na Východ a akceptovali křížovou výpravu proti bolševismu, porobení Polska v roce 1939 a invazi do Sovětského svazu v roce 1941 jako akce historicky legitimní a nezbytné.

Německé ženy, které během třetí říše odešly na Východ, nebyly první generací německých imperialistů. Němky se podílely již na vzniku císařovy koloniální elity v subsaharské Africe a v meziválečném období se nechaly zmobilizovat, aby se usadily v pohraničních oblastech a zachránily Němce žijící na územích, která Německo ztratilo v důsledku Versailleské mírové smlouvy. Když bylo v září 1939 poraženo Polsko, mnoho německých žen muselo nastoupit k pracovní službě a nová situace je vybízela, aby trávily dovolenou v Polsku. Propaganda ženského hnutí v nacistické straně podněcovala koloniální fantazie, když v roce 1942 tvrdila, že „expanze na Východ, kterou naše jednotky podnikly, v níž bojují a vyhrávají, je čím dál větší, [a] stále vzrůstá také počet Němců, kteří s civilní správou odcházejí na Východ (*Ostraum*)... Bojující jednotky jsou vzápětí následovány německými ženami.“⁶²

Po určité době se předpokládalo, že každá žena, která touží po funkci ve vedení strany, by si měla doplnit praxi na východních územích. V roce 1943 proto odešly do Polska

připravovat se na kariéru více než tři tisíce mladých žen. Pečovaly o etnické Němce, kteří proudili z Rumunska a Ukrajiny do vybraných vesnic jako Zamość, kde němečtí okupanti brutálně vyhnali Poláky z domovů, ukradli jim polnosti, skot i koně a vůbec všechno, co měli. V dějinách německé imperiální expanze v Evropě i zámoří je kapitola nacismu svou genocidní politikou, schémata sociální politiky i organizací ženských aktivit tou nejkrutější.

*Lebensraum*⁶³ na Východě, árijský životní prostor v zahraničí, byl v představách nacistů dosud neprozkoumanou oblastí, kde si lze dovolit cokoli – prostorem, kde lze budovat továrny na hromadné vraždění bok po boku s utopickými, výhradně německými koloniemi. „Východ“ vyvolával představu násilí, ale též romantiky v duchu kovbojských a indiánských stereotypů z tehdejší literatury a filmu. Populární kultura třetí říše vytvářela představu Divokého východu jako úrodné krajiny, kde si teutonští lovci a pionýři podrobují prostor i jeho divochy. Etničtí Němci se objevovali na nacistických snímcích v kolonách povozů,⁶⁴ zatímco místní policisté a esesmani křižovali pláně obkročmo na motocyklech jako kovbojové na koních. Populární rodinná karetní hra třicátých let zobrazovala německého osídlence jako pionýra na Východě.

Když Hitler v prostředí lidí fascinovaných americkým Západem vyhlásil povinnost „germanizovat [Východ] imigrací Němců, a na domácí obyvatelstvo hledět jako na rudokožce“, naznačil s takovou představou jednoznačnou souvislost. Himmler mezitím hovořil o nacistické misi na Východě jako o zjevném poslání Německa. Mnoho Němců vyrůstalo při četbě dobrodružných románů Karla Maye nebo vidělo film z roku 1936 *Der Kaiser von Kalifornien* (Císař z Kalifornie), popřípadě znalo větší atrakci z roku 1941, film *Carl Peters*, o německém surovcí v Africe, který vyšňořený v bílém kabátě a černých lakových holínkách bičoval „ty černé“. Tyto kulturní produkty, podobně jako dřívější hororové a gangsterské filmy německých expresionistů – *Upír Nosferatu*, *Kabinet doktora Caligariho* –, obrazy, slovy tehdejšího kulturního kritika Siegfrieda Kracauera, „spodní vrstvy

kolektivní mentality“, jakož i „psychologickou dispozicí“ doby a generace.⁶⁵

Pojem *Lebensraum* (životní prostor) měl Němce podnítit – působit stejně jako myšlenka *Volksgeist* (národního společenství uvnitř říše) – k tomu, aby ovládli, kolonizovali a využili východní Evropu. Cíl získat zpět německé pohraniční oblasti a dědictví v zahraničí se prezentoval jako akt národního sebeurčení; vpád wehrmachtu do Polska a Sovětského svazu měl miliony řadových Němců inspirovat k tomu, aby armádu následovali na okupovaná území jako imperiální vládci a obyvatelé. Realita pojmu *Lebensraum* byla ovšem od příslibu demokracie značně vzdálená.

Německý přízrak sestával z kombinace útoku armádních sil, SS a policie, civilních správních úřadů a rozvíjejících se podnikatelů. Bezpečnostní aparát i řízení společnosti měl pod dohledem nejmocnější muž říše po Hitlerovi, říšský vedoucí SS a policie Heinrich Himmler. Podle jeho velkého schématu, zvaného Generální plán Východ (*Generalplan Ost*), mělo být během dvaceti let vyvražďeno nebo deportováno třicet až padesát milionů slovanských „podlidí“, aby se vyklidil prostor německému osídlení, a ti „šťastní“ otroci, kteří zůstanou, měli sloužit svým germánským pánům. Hlavní rasový a osidlovací úřad SS spolu s dalšími germanizačními institucemi hledaly po celém východním okupovaném území rasově přijatelné etnické Němce a vhodné koloniální enklávy. Himmler svým mužům přikázal, aby provedli státem podporovanou kampaň únosů. Jedna verze se ve zlověstné podobě nazývala *Aktion Heuernte* (akce Sklizeň sena). Jestliže nějaký esesman zahlédl v ukrajinské, polské nebo běloruské vesnici hezké světlovlasé a modrooké dítě, chlapce nebo děvče, směl je unést. Rasoví experti SS pak měli rozhodnout, zda má dítě dostatek německé krve, a pokud tomu tak bylo, dali je k adopci. Němky, které byly neplodné nebo potratily a zoufale toužily splnit svou rasovou povinnost a stát se matkami, byly pro adopci ukradených dětí vhodnými kandidátkami. Děti rasově nevhodné byly posílány do dětských domovů a pracovních táborů anebo v některých případech použity jako „pokusní králíci“ při pokusech nacistických lékařů.⁶⁶

Hodnocení a přerozdělování dětí bylo tedy další arénou pro účast německých žen na říšské genocidě podporované státem. Někdy v roli osidlovacích správkyn a rasových kontrolerek eskortovaly rasově schválené děti z Východu do říše a staraly se o jejich umístění do dětských domovů a dalších ústavů.⁶⁷ Germanizace znamenala násilnou asimilaci uloupených dětí, tedy jejich „civilizování“ sociálními pracovníci a matkami. I když ve skutečnosti němečtí esesmani a vojenské síly v operacích proti partyzánům v hromadných odvetných akcích otce postříleli a matky poslali do koncentračních táborů, oficiální německé zprávy se typicky neutrální terminologií zmiňovaly o dětech jako o „sirotcích“. 105 dětí z Lidic – české vesnice, kterou nacisté vypálili v odvetu za atentát na Reinharda Heydricha – se pravděpodobně stalo nejznámějšími oběťmi, dětských obětí je však mnohem víc, neboť počet uloupených dětí se odhaduje od padesáti do dvou set tisíc. Po válce požadovala polská vláda spolu s přeživšími příbuznými, aby byly děti vráceny. Většina z nich se však nedala identifikovat, a ty, které identifikovány byly, německé matky odmítly vrátit. Mnoho dětí tak do dospělosti vyrůstalo v německých rodinách a jen málo z nich se dozvědělo, odkud pocházejí. Tento aspekt německé genocidy není myslitelný bez spoluodpovědnosti německých úřednic i německých matek.

Himmler měl dvojí úkol, jak zabezpečit a rozšiřovat germánskou rasu – ničením nepřátel a podporou porodnosti árijců. Nacistické hnutí chtělo dát evropským dějinám nový směr, zahájit éru německé hegemonie, jejíž jádro by tvořil antisemitický světový názor, oproštěný od rasově-politického vlivu Židů. Obětního beránka „Žida“ v obdobích krize samozřejmě nevymysleli Němci, avšak jeho ústřední postavení mezi „dalšími“ bylo pro nacistickou ideologii příznačné.

Východní „životní prostor“ v nacistickém smýšlení zahrnoval protichůdné formy: Byla to nejen rajská zahrada budoucího Německa, místo mnoha příležitostí, ale rovněž nepřátelské území. Imperiální sny se upínaly k teritoriím ležícím mezi Německem a Ruskem, osídleným – podle nacistické představy – nižšími, hrozivými rasami a politickými odpůrci. Taková

paranoidní nenávist podněcovala radikální populační politiku i větší bezpečnostní opatření – to všechno ospravedlňovalo hromadné vyvražďování příslušníků nebojových formací, sovětských válečných zajatců, a především židovských mužů, žen i dětí. Koncem července 1941, kdy se zdálo, že se německé předpovědi o rychlé kapitulaci Sovětského svazu naplní, požadoval Himmler vyhubení Židů na vesnicích – domnělých partyzánských hnízdech, čemuž dával přednost před vyčištěním běloruských bažin. Hromadné vraždění začalo pod pláštěm války a v „euforii vítězství“, jak vhodně poznamenal historik Christopher Browning.⁶⁸

Jakými cestami putovali němečtí muži a ženy na Východ a kolik jich bylo? V rámci německé armády, německé civilní správy a nacistických organizací bylo na okupovaném území bývalého Sovětského svazu rozmístěno alespoň pětaticet tisíc kolonizačních agentů. Také okupované Polsko lákalo mnoho podvodníků, zprostředkovatelů, diletantů, kariéristů i bývalých trestanců; v administrativním útvaru známém jako Generální gouvernement pracovalo celkem zhruba čtrnáct tisíc německých mužů a žen.⁶⁹ Historik Michael Kater odhadl, že na okupovaná území Polska bylo na osidlovací operace vysláno devatenáct tisíc mladých Němek.⁷⁰ Více žen zaměstnávaly německé pošty a dráhy. Tyto údaje nezahrnují Himmlerovy SS, policejní personál, Německý červený kříž, pracovníky armádních hlavních stanů a polních velitelství ani vládní dodavatele. Přeprava, odchody, úmrtí během bojových konfliktů a návštěvy nebo stěhování členů rodiny na určité období, to vše požadavek správného odhadu komplikuje. Dřívější odhad počtu žen na Východě – půl milionu – vychází z celkového počtu doložených zdravotních sester, sekretárek, učitelek, manželek, aktivistek nacistické strany a osidlovacích poradkyň a týká se území východní a jihovýchodní Evropy včetně částí Polska, která byla Němcem obsazena v roce 1939.

V této kapitole se setkáme se ženami patřícími k nejpočetnějším z těchto kategorií – s učitelkami, zdravotními sestrami, sekretářkami a manželkami –, které odchod na Východ akceptovaly nebo jej využily jako výhodnou příležitost.

Učitelky

Nikdo se nestal nacistou ze dne na den; vyžadovalo to indoktrinaci a pevné ideologické přesvědčení, což se vytrvale praktikovalo v říšských školách. Podle Hitlera mělo náležité vzdělání „podnítit povědomí o rase a rasové citění v instinktu i intelektu, v srdci i mozku mládeže“⁷¹. Škola podle reformy z roku 1934 měla vychovávat mládež k službě národovectví v duchu nacionálního socialismu, učitelé měli být připraveni stát se zprostředkovateli tohoto ducha. Dvě třetiny všech německých učitelů absolvovaly výcvikové tábory, v nichž všichni podstoupili fyzický i ideologický výcvik.

Hodiny dějepisu v německých školách se zaměřovaly na německou vojenskou chrabrost, bývalá impéria a na hrdinské průkopníky. Hitler byl zařazen do panteonu hrdinů společně s Karlem Velikým, Bedřichem Velikým a Bismarckem. Jazyková výuka vysvětlovala jazykové odchylky nikoli jako místní dialekty, nýbrž jako rasové varianty. V hodinách matematiky studenti počítali, kolik stojí péče o postižené lidi ve státních ústavech, čímž se do mysli mladých lidí vštepovalo ekonomické zdůvodnění programu hromadného vraždění pacientů, těm se říkalo „neužiteční jedlíci“. Z jedné učebnice se studenti učili, jak „pozorovat Žida: jeho způsob chůze, držení těla, gestikulaci a pohyby, když mluví“⁷². Jistá učitelka vyprávěla studentům, že Židé jsou ohyzdní nejen zvnějšku, ale také zevnitř. Tématem, které prolínalo všemi vyučovacími předměty, byla nadřazenost germánské rasy. Jedna židovská studentka střední školy později vypovídala, jak její učitelka přišla do třídy s hákovým křížem na oděvu, ukázala na ni a řekla: „Běž dozadu, ty k nám už nepatříš.“⁷³ Ti, kteří proti takovým názorům, učitelům a studentům protestovali, byli ze systému vyloučeni. Fyzické tresty pro děti, které se nepodřídily nebo byly neposlušné, ve třicátých letech představovaly zcela běžnou praxi.

Aby se v roce 1933 realizoval zákon o prevenci geneticky nemocných potomků, očekávalo se od učitelů, že na postižené děti úřady upozorní. Pokud si dítě neumělo správně zapnout kabát, špatně odpovídalo při zkoušení, vedlo si neobratně

při tělocviku nebo na hřišti, škola je ohlásila k „vytřídění“. V bavorské vesnici Reichersbeuern proběhla taková smrtonosná selekce v intimním prostředí jednotřídky. V roce 2011 jsem hovořila s jedním bývalým studentem, Friedrichem K., nyní osmdesátníkem, který ochotně vylíčil, co jako chlapec během války zažil. Seděli jsme na jeho terase v pohodě podvečera u kávy a koláče. Když jsme končili, zeptala jsem se Friedricha K. a jeho ženy, která si k nám přisedla, na čelné místní nacisty. Odpověděl, že to byla zdejší učitelka, paní Ottnadová, ale už zemřela. Spáchala prý sebevraždu. Ukázal k nedaleké kapli, kde byla pohřbena, a zmínil se o čemsi kolem jejího náhrobku, což je jedna z místních podrobností, jichž si obyvatelé malých vesnic všímají. Zeptala jsem se, co udělala. Zarazil se a podíval se na svou ženu, která souhlasně přikývla. Tak dobře, vysvětloval, v naší vesnici bylo jedno hezké malé děvče. Rád jsem si s ní hrál. Lezli jsme na stromy. Seděla vedle mě ve třídě. Ale někdy mívala záchvaty. Byla to epilepsie. A paní Ottnadová to nedokázala tolerovat. Dívka pak přestala do školy chodit; z vesnice prostě zmizela. Nás děti to udivilo, proto jsme se učitelky paní Ottnadové zeptaly, co s ní vlastně je. Paní Ottnadová nám vysvětlila, že dívka působila ve třídě příliš rušivě, a proto ji poslali pryč. To dítě se už nikdy nevrátilo.⁷⁴

V učitelském povolání, stejně jako v pečovatelství nebo porodnictví, se zachovávalo to, co se tradičně považovalo za ženský citový prvek výchovy, nyní se to však selektivně užívalo na základě „rasových“ kritérií – rozhodovalo se, kdo je „člověk“, a kdo naopak „podčlověk“, kdo je Němec a kdo jiné národnosti, kdo je vhodný stát se plnohodnotným členem komunity a koho je třeba z ní vyloučit. Učitelé vodili studenty na exkurze do psychiatrických ústavů – jimž se tehdy říkalo blázince –, takže studenti mohli ohodnotit vlastní „rasové zdraví“ tváří v tvář pacientům, kteří byli znetvoření a blábolili nesmysly. Děti byly vedeny k tomu, aby s touto „spodinou“ neměly soucit. Podle pozorování historičky Claudie Koonzové⁷⁵ mířily tyto vycházky proti měšťáckým zvykům nevšímát si méně šťastných a sociálně vyloučených. Nacistická socializace svým názorem na spodinu v podstatě *podněcovala* k potvrzení vlastní nadřazenosti. Učila,